

ПЕТРУК О. М.,

ад'юнкт кафедри кримінального процесу
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.163

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.5.30>

ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗА РІШЕННЯМ СУДУ

Статтю присвячено аналізу теоретичних і практичних проблем, які стосуються відшкодування шкоди у кримінальному провадженні за рішенням суду. На підставі аналізу положень чинного КПК України, публікацій практиків, науковців і вітчизняної судової практики визначено коло проблемних питань, що виникають під час дотримання вимог кримінального процесуального законодавства щодо форми та змісту цивільного позову, часових меж подачі цивільного позову, моменту та можливостей надання доказів на підтвердження цивільного позову в суді, неможливості доповнення чи уточнення цивільного позову, стягнення судового збору за подання цивільного позову у кримінальному провадженні, врахування вимог розумності й справедливості під час визначення розміру відшкодування.

Звернуто увагу на те, що у змісті цивільного позову не завжди наводяться належні обґрунтування кожної вимоги або не зазначаються докази, які підтверджують наведені обставини. Наведено відомості, що мають міститися в цивільному позові, який подано у кримінальному провадженні, окрім тих вимог, що закріплені в цивільному процесуальному законодавстві.

Обґрунтовано, що потрібно враховувати вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням до предмета доказування у всіх випадках. До того ж розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, завжди повинен бути відображений в обвинувальному акті.

Запропоновано доповнити ст. 128 КПК України положенням щодо надання права цивільному позивачу доповнювати або уточнювати позовні вимоги під час кримінального провадження.

Наведено приклади із судової практики Верховного Суду щодо неправильності стягнення з обвинуваченого судового збору під час вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні.

Розкрито вимоги, які потрібно обов'язково враховувати під час визначення розміру відшкодування, до яких відносять розумність і справедливість.

Ключові слова: відшкодування шкоди, цивільний позов, вид і розмір шкоди, форма та зміст позовних вимог, предмет доказування.

Petruk O. M. Peculiarities of compensation for damage from a criminal offense in criminal proceedings by court decision

The article is devoted to the analysis of theoretical and practical problems concerning compensation for damage in criminal proceedings by a court decision. Based on the analysis of the provisions of the current CPC of Ukraine, publications of practitioners, scholars and domestic jurisprudence, the range of problematic issues that arise during compliance with criminal procedure law on the form and content of civil lawsuits, time limits for filing a civil lawsuit, time and possibilities

of evidence civil lawsuit in court, impossibility to supplement or clarify the civil lawsuit, collection of court fees for filing a civil lawsuit in criminal proceedings, taking into account the requirements of reasonableness and fairness in determining the amount of compensation.

Attention is drawn to the fact that the content of a civil lawsuit does not always provide adequate justification for each claim or does not provide evidence that confirms the above circumstances. The information that should be contained in a civil lawsuit filed in criminal proceedings is provided in addition to those requirements that are enshrined in civil procedural law.

It is substantiated that it is necessary to take into account the type and amount of damage caused by a criminal offense to the subject of evidence in all cases. In addition, the amount of damage caused by a criminal offense must always be reflected in the indictment.

It is proposed to supplement Art. 128 of the CPC of Ukraine provisions on granting the right to a civil plaintiff to supplement or clarify the claims during criminal proceedings.

Examples from the case law of the Supreme Court on the incorrectness of the collection of the accused court fee in resolving a civil lawsuit in criminal proceedings are given.

The requirements that must be taken into account when determining the amount of compensation, which include reasonableness and fairness, are disclosed.

Key words: *damages, civil lawsuit, type and amount of damages, form and content of claims, subject of proof.*

Вступ. Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини та їхніх гарантій визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава повинна належним чином і всіма можливими засобами гарантувати та забезпечити охорону й захист прав і законних інтересів фізичних й юридичних осіб, що також належить до завдань кримінального провадження (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК)). Ця позиція поширюється на реалізацію процесуальних прав осіб, які зазнали протиправних дій щодо себе, зокрема відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Науковим розробленням питань відшкодування шкоди у кримінальному провадженні, зокрема подання й вирішення цивільного позову, займалися: С.А. Альперт, В.Ф. Бойко, Б.Л. Ващук, М.І. Гошовський, І.П. Козаченко, Н.С. Кравченко, О.П. Кучинська, В.Т. Нор, С.В. Смірнова, М.Є. Шумило та інші вчені, проте розвиток процесуального законодавства зумовлює необхідність проведення подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей відшкодування шкоди від кримінального правопорушення у кримінальному провадженні за рішенням суду.

Результати дослідження. Згідно з кримінальним процесуальним законодавством і позицією вчених, засобами відшкодування шкоди можуть бути або добровільне відшкодування, або кримінально-процесуальна реституція, або цивільний позов [8, с. 14]. Можемо беззастережно стверджувати, що до найпоширенішого та єдиного способу відшкодування шкоди на практиці належить стягнення згідно із судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні.

Ця думка підтверджується тим, що цивільний позов у кримінальному провадженні посідає центральне місце та є найбільш досліджуваним і законодавчо врегульованим інститутом кримінального процесуального права. На відміну від правових інститутів, пов'язаних із добровільним відшкодуванням шкоди, завданої злочинцем, чи компенсацією шкоди коштом держави, інститут цивільного позову має довгу історію свого розвитку в законодавстві України.

Відповідно до ч. 1 ст. 128 КПК України особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов. Якщо звернутись до ч. 2 ст. 347 КПК України, то можемо побачити, що судовий розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, якщо учасники судового провадження не заявили клопотання про оголошення обвинувального акта в повному обсязі. Тобто після виступу прокурора надається слово цивільному позивачеві у разі заявлення цивільного позову. Якщо його не заявлено до цього моменту, залишається останній шанс його подати, чим забезпечити справедливе відновлення порушеного права потерпілого.

Зазначених часових меж подачі цивільного позову потрібно дотримуватись, оскільки, згідно з цивільним процесуальним законодавством, позивач зобов'язаний додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (ч. 5 ст. 177). Однак це положення суперечить ч. 4 ст. 291 КПК України, у якій викладено заборону надання суду інших документів, окрім тих, що передбачено цією нормою. Відповідно, відсутня можливість проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій, що тягне за собою неможливість доказування цивільного позову, також цивільний відповідач фактично позбавляється можливості ознайомлюватись із матеріалами, що стосуються цивільного позову [1, с. 15].

Тобто умова подати цивільний позов до початку судового розгляду спонукає потерпілого це робити на стадії досудового розслідування чи підготовчого судового засідання. Окремо потрібно звернути увагу, що у разі повторного розгляду справи після скасування вироку потерпілий (позивач) втрачає право на подачу цивільного позову в межах кримінального провадження. Ця теза підтверджується рішенням Європейського суду з прав людини «Каменова проти Болгарії». Під час провадження Каменова не скористалася можливістю подати цивільний позов, як це зробили інші потерпілі, а здійснила це лише після того, як апеляційний суд через допущені процесуальні порушення повернув справу на стадію попереднього слідства (термін за законодавством Республіки Болгарії). Суд, який усе ж засудив винуватця ДТП, визнав жінку стороною у справі, однак залишив її заяву без розгляду. Це пояснювалося тим, що положення кримінального процесуального кодексу вимагають, аби цивільний позов було пред'явлено до початку розгляду справи, а не після її повернення на додаткове розслідування [2].

Неузгодженість кримінального процесуального та цивільного процесуального законодавства щодо часу надання доказів до позовної заяви активно використовує у своїй практиці сторона захисту.

До того ж, використовуючи тлумачення норм КПК України на користь підозрюваного, обвинуваченого, захисники заперечують подачу цивільного позову безпосередньо суду до початку судового розгляду. Обґрунтовуючи тим, що ч. 1 ст. 128 КПК України передбачено право особи, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, пред'явити цивільний позов до початку судового розгляду. Тобто законодавець встановив, що право на подання цивільного позову в потерпілого виникає лише за наявності встановлення факту кримінального правопорушення, що можливе лише в разі постановлення судом обвинувального вироку та набуття ним законної сили [5]. На думку адвокатів-захисників, це положення порушує засаду презумпції невинуватості, оскільки суд, долучивши цивільний позов до початку судового розгляду, заздалегідь визнає обвинуваченого винним у скоєнні кримінального правопорушення. Навряд чи така позиція є переконливою, оскільки пред'явлення цивільного позову – це один із правових способів захисту порушених прав потерпілих із метою відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням. Законодавець чітко визначив межі подачі цивільного позову до початку судового розгляду. Суддя не оцінює цивільний позов під час його долучення до кримінального провадження, адже доказування підстав і розміру цивільних вимог здійснюється саме під час судового розгляду, а оцінка в нарадчій кімнаті.

Крім того, потрібно звернути увагу на зміст і форму цивільного позову. Ч. 4 ст. 128 КПК України передбачено, що цивільний позов, заявлений під час кримінального провадження, за своєю правовою природою є тотожним із цивільним позовом, що пред'являються в порядку цивільного судочинства. Не розкриваючи змісту ст. 175 ЦПК України, у якій закріплено вимоги позовної заяви, потрібно звернути увагу, що в цивільному позові під час кримінального провадження, а нерідко й під час цивільного, не вказуються: поштовий індекс; ім'я та по батькові сторін та інших учасників провадження, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі); встановлені номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти; ціна позову, розрахунок сум, що стягуються; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини; відомості про вжиття заходів досудового врегулювання відшкодування шкоди; відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або цивільного позову до її подання, якщо такі здійснювалися; попередній розрахунок процесуальних витрат, які потерпілий (цивільний позивач) поніс і які очікує понести в разі ухвалення обвинувального вироку; підтвердження про відсутність іншого цивільного позову щодо цього ж цивільного відповідача з тих самих підстав тощо.

Як правило, у змісті цивільного позову не наводяться належні обґрунтування кожної вимоги або не зазначаються докази, які підтверджують наведені обставини.

Науковцями визнається дискусійним питання щодо обставин, які пов'язані зі шкодою, завданою кримінальним правопорушенням, у предметі доказування. Зокрема, до основних проблем відносять з'ясування до якого елементу предмета доказування належать зазначені обставини та належать вони до предмета доказування в будь-якому кримінальному провадженні чи тільки у провадженні, де вид і розмір шкоди є однією з ознак складу кримінального правопорушення [3; 9].

Незважаючи на різні погляди, більшість науковців підтримують позицію щодо потреби врахування виду й розміру шкоди, завданого кримінальним правопорушенням до предмета доказування у всіх випадках. Вважаємо, що не можна пов'язувати внесення питання розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, тільки тоді, коли заявлено цивільний позов, оскільки ця позиція суперечить ст. 91 КПК України, яка не містить жодних застережень щодо факультативності деяких обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. До того ж розмір шкоди, завданого кримінальним правопорушенням, завжди повинен бути відображений в обвинувальному акті (п. 7 ч. 2 ст. 291 КПК України).

На практиці трапляються випадки, коли в обвинувальному акті не зазначено, що цивільний позов незаявлений і шкода відсутня, однак надалі потерпілий пред'являє його. За цих обставин потрібно змінити обвинувальний акт, у якому вказати наявність шкоди та цивільного позову, адже ч. 1 ст. 337 КПК України вказує на вимогу, що судовий розгляд проводиться лише стосовно особи, якій висунуто обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта. За цих умов сторона захисту з посиленням на згадану вимогу має право заперечувати проти долучення та задоволення заявленого цивільного позову.

З огляду на це правозастосовувачам потрібно пам'ятати, що відсутність доказів характеру й розміру завданої шкоди може привести до негативних наслідків для потерпілого (цивільного позивача).

Вищезазначені положення не передбачено в КПК України, однак, якщо процесуальні відносини, що виникли через цивільний позов, цим Кодексом не врегульовані, до них застосовуються норми Цивільного процесуального кодексу України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства (ч. 5 ст. 128 КПК України).

Не розв'язаною залишається проблема доповнення чи уточнення цивільного позову. На практиці трапляються випадки, коли судді приймають до розгляду уточнені заяви, подані цивільним позивачем із подальшим їх розглядом. Однак це право в КПК не закріплено, що тягне за собою проблеми щодо внесення нового позову та відповідних наслідків його

розгляду. Через це пропонуємо доповнити ст. 128 КПК України можливістю доповнення чи уточнення цивільного позову під час кримінального провадження.

Особи, які зазнали шкоди від кримінального правопорушення, у кримінальному провадженні мають певні переваги щодо відшкодування шкоди порівняно із цивільним судочинством. До цієї переваги можемо віднести відсутність сплати судового збору. Зокрема, у Постанові Верховного Суду від 16 травня 2019 року (справа № 462/5779/15-к) зазначено, що згідно з п. 2 ч. 1 ст. 5 Закону України від 8 липня 2011 року № 3674-VI «Про судовий збір» позивачі у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи, звільнені від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях. Водночас відповідно до п. 6 цієї ж частини статті передбачено звільнення позивачів від сплати судового збору у справах про відшкодування матеріальних збитків, завданих унаслідок вчинення будь-якого кримінального правопорушення, незалежно від об'єкта посягання [6].

Вказані правові норми не містять суперечностей і підлягають застосуванню щодо позовів про відшкодування будь-якої шкоди (матеріальної чи моральної), завданої внаслідок заподіяння тілесних ушкоджень або смерті, незалежно від того, настали такі наслідки в результаті вчинення кримінального правопорушення або інших дій чи бездіяльності, за які відповідач несе цивільну відповідальність згідно із законом. Тобто суд касаційної інстанції вже зробив висновок про те, що цивільні позивачі у кримінальному провадженні звільнюються від сплати судового збору з позовів про відшкодування будь-якої шкоди, завданої в результаті вчинення кримінального правопорушення.

Ця практика повністю узгоджується з рішенням об'єднаної палати від 23 січня 2019 року, винесеним у справі № 187/291/17, де зазначено, що главою 8 КПК України врегульовано питання процесуальних витрат у кримінальному провадженні, яке суд вирішує під час постановлення вироку. Згідно із ст. 124 КПК України у разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь потерпілого всі здійснені ним процесуальні витрати. Вичерпний перелік видів таких витрат міститься у ст. 118 КПК України, а саме: витрати на правову допомогу; витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження; витрати, пов'язані із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів; витрати, пов'язані зі зберіганням і пересиланням речей і документів. Судовий збір до вказаних витрат не належить. За таких обставин об'єднана палата дійшла висновку, що стягнення судового збору із обвинуваченого, який несе цивільну відповідальність, не допускається [6].

Вищезазначені положення вказують на те, що процесуальні норми – як кримінальні, так і цивільні – відкидають суперечливість судових рішень, і головне – збільшення кількості справ. Суд не повинен розглядати дві справи: спочатку кримінальне провадження, а потім – цивільне. За цих умов, учасники судового провадження (свідки, перекладачі, експерти тощо) не відволікаються повторно від своїх справ.

Ці обставини призвели до того, що цивільний позов у національному кримінальному процесі, як розглядувана в суді спільно з матеріалами кримінального провадження вимога особи щодо відшкодування їй шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, нині вважається повністю процесуально узгодженим засобом розв'язання питань покладення на засудженого обов'язку з відшкодування завданої шкоди.

Наявність такого єдиного механізму, з одного боку, можемо вважати позитивним, оскільки кримінальний процесуальний закон містить доволі достатню регламентацію, що забезпечує належне його застосування в цій частині.

З іншого боку, практика застосування цього інституту така, що не завжди в потерпілого є реальні можливості відшкодувати шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, шляхом пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні. Як правило, це пов'язано не стільки з діяльністю самого потерпілого, як із недоліками законодавства, процесуальними помилками органів досудового розслідування, прокуратури чи під час судового розгляду.

Наостанок не можемо оминати рішення Верховного Суду в справі № 372/3192/18 від 25 серпня 2020 року, у якому суд вказав на сталу судову практику визначення розміру грошового відшкодування моральної шкоди. Зокрема, розмір визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних і душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. Під час визначення розміру відшкодування враховуються вимоги розумності й справедливості. У справі щодо відшкодування шкоди малолітньому, якого побив дорослий, зазначено, що побиття неминуче викликає в нього надалі страх насильства, побої було завдано, зокрема, й у ділянку обличчя, потерпілий проходив відповідне лікування, що призвело до зміни його звичайного укладу та способу життя і навчання. За цих обставин колегія суддів ВС вказала, що врахувавши глибину і тривалість моральних страждань потерпілого, апеляційний суд обґрунтовано визначив розмір відшкодування моральної шкоди в 30 тис. грн, що відповідає вимогам розумності та справедливості за обставин цього провадження [7].

Висновки. У підсумку потрібно зазначити, що судді: не завжди перевіряють дотримання форми та змісту позову; не вимагають залучення до позову доказів щодо підтвердження характеру та розміру шкоди; не надають стороні захисту можливості висловити позицію щодо прийняття, доповнення чи уточнення позову; не враховують вимоги розумності й справедливості.

Список використаних джерел:

1. Ващук Б.М. Предмет доказування в цивільному позові у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.
2. Коли подання цивільного позову у кримінальному процесі неефективне. URL: <https://www.echr.com.ua/koli-podannya-civilnogo-pozovu-u-kriminalnomu-procesi-neefektivne>.
3. Кравченко Н.С. Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 263 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Несінов О.М. Цивільний позов в кримінальному провадженні, що має врахувати сторона захисту. URL: https://protocol.ua/ua/tsivilniy_pozov_v_kriminalnomu_provadgenni_shcho_mae_vrahuvati_storona_zahistu.
6. Постанові Верховного Суду від 16 травня 2019 року (справа № 462/5779/15-к). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81925880>.
7. Постанова Верховного Суду від 25 серпня 2020 року (справа № 372/3192/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/91186607>.
8. Сенин Н.Н. Возмещение вреда, причиненного преступлением, в уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Томск, 2004. 25 с.
9. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1976. 206 с.
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

